

«Ekizler» binasy / 'Близнецы»

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Söhbetdeşlik, Sözler
написано kitapcy | 25 января, 2025

"Ekizler" binasy / 'Близнецы" «EKIZLER» BINASY

• 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabryndaky terrorçylykly hüjümler

2001-nji ýylyň 11-nji sentýabryndaky terrorçylykly hüjümler Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda Al-Kaýdanyň terror guramasynyň agzalary tarapyndan dört sany utgaşdyrylan janyndan geçen hüjüm.

Şol gün irden dört sany terrorçylyk topary dört sany ýolagçy uçaryny alyp gaçdy. Her toparyň iň bolmanda bir uçuş tälimini gutaran bir agzasy bardy. Basybalyjylar Nýu-Yorkorkuň Manhattan şäheriniň günortasynda ýerleşýän Bütindünýä Söwda Merkeziniň diňlerine iki sany gämi iberdi. Amerikan howa ýollarynyň 11-nji reýsi WTC 1 (Demirgazyk), United Airlines howa ýollarynyň 175-nji reýsi WTC 2 (Günorta) uçaryna gaçdy. Netijede, iki diň hem ýykyldy we goňşy binalara uly zeper ýetdi [5]. Üçünji uçar (Amerikan howa ýollarynyň 77-nji reýsi) Waşingtonyň golaýynda ýerleşýän Pentagon binasyna iberildi. Dördünji uçaryň ýolagçylary we ekipa .y (United Airlines 93-nji reýs) uçary terroristlerden ele geçirmäge synanyşdy [6] we uçar Pensilwaniýa ştatynyň Şankswil etrabyňyň golaýyndaky meýdana gaçdy. Şol bir wagtyň özünde, resmi wersiýadan tapawutlanyp, bolup geçen zatlaryň dildüwşük teoriýalary hem bar.

Hüjümler netijesinde 19 terroristden başga-da 2977 adam öldi, ýene 24 adam dereksiz ýitdi. Öldürilenleriň köpüsi parahat

ilatdy. [7] Terrorçylykly hüjüm pidalaryň sany boýunça taryhda iň ulusy boldy [8].

Terrorçylykly hüjümleriň netijesi, NATO goşunlarynyň Owganystandaky we Pakistandaky «Al-Kaýda» we «Talybana» garşy ar alyş çäreleri we Saddam Huseýniň re regimeiminiň agdarylmagyna sebäp bolan Amerikan goşunlarynyň we olaryň ýaranlarynyň gatyşmagydy.

• Terrorçylyk kanuny

Wakalar takmynan aşakdaky ýaly ösdi [9]. Kaliforniýa Logan, Dýulles we Nýuark howa menzillerinden ugur alýan dört täjirçilik uçary, uçuş wagtynda takmynan bir wagtyň özünde, gideninden birnäçe wagt soň terrorçylar tarapyndan alnyp gaçyldy. Gämi duralgalarynyň ugurlarynyň uzynlygy takmynan 4200 km bolansoň, olaryň hersinde takmyn 30-35 müň litr awiasiýa kerosini bardy [10].

Amerikan howa ýollarynyň 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabryndaky uçary, Boeing 767-200 [11], guýruk belgisi N334AA, dürli çeşmelere görä 8: 46: 26-dan 8-e çenli demirgazyk diňiň (WTC-1) demirgazyk tarapyna gaçdy. : 46: 40 [12] (mundan beýläk wagt ýerli), takmynan 94–98 gat derejesinde [13].

United Airlines 175-nji reýs, Boeing 767-200 [14], guýruk belgisi N612UA, Günorta diňiň (WTC-2) günorta tarapyna 09:02:59, takmynan 78-85 gatda gaçdy. Bu waka teleýaýlym işgärleri tarapyndan ilkinji iş taşlaýyşdan soň surata düşürildi. [15]

Amerikan howa ýollarynyň 77-nji uçary, Boeing 757-200, Pentagona 09:37:46 gaçdy.

“United Airlines” 93-nji reýs, Boeing 757-200 [16], guýrugy N591UA, Pensilwaniýanyň günorta-günbataryndaky Şankswil etrabyňyň golaýyndaky meýdana 10: 11-de gaçdy. Heläkçiligiň bolan ýeri Waşingtonyň takmynan 240 km demirgazygynda ýerleşýär. Theykylmak, ýolagçylaryň we ekipa .yň uçara gözegçiligi gaýtadan dikeltmek synanyşygynyň netijesinde ýüze çykan göreşiň netijesinde ýüze çykan bolsa gerek.

Hüjüm günü uçaryň urmagy netijesinde Bütindünýä söwda

merkeziniň üç binasy ýykyldy. Günorta diň (WTC-2) 56 minut dowam eden ýangyndan soň takmynan 9: 56-da ýykyldy. 102 minut dowam eden ýangyndan soň Demirgazyk diňi (WTC-1) irden 10: 28-de ýykyldy. Üçünji bina, WTC 7 diňi, gaz partlamalarynda we ondan soňky ýangynda 17: 20-de ýykyldy [17] [18].

Uçarlar ogurlanandan soň, käbir ýolagçylar ogurlyk barada habar bermek üçin uçaryň emeli hemra telefonyny we jübi telefonlaryny [19] ulanyp bildiler. Olaryň sözlerine görä, terrorçylar gyrylan ýaraglary (ähtimal ofis pyçaklary we bukulýan öý pyçaklary) ulanypdyrlar, netijede birnäçe uçarman, azyndan bir ýolagçy we iň bolmanda bir pilot, 11-nji uçuş PIC Jon Ogonowskiý ölüpdür [21]. Mundan başga-da, terroristler 11 we 175-nji reýslerde gaz silindrlerini (göz ýaşardyjy gaz ýa-da burç ekstrakty) ulandylar [22]. Üç hadysada terrorçylar uçary partlatmak bilen haýbat atýardylar, ýöne derňew terrorçylaryň partlaýjy enjamlary götermändiklerini görkezdi [23].

Uçuş 93 ses ýazgysynyň ýazgysyna görä, uçaryň ekipa .y we ýolagçylary beýleki ogurlanan uçarlaryň WTC diňlerine gaçandygyny öýjükli telefonlaryndan eşidip, uçary dolandyrmaga synanyşdylar. Losingitirilen terroristler uçary ýere gaçyryp, ýykylmagy ähtimal. Bu uçuşy ogurlan terrorçylaryň nyşany, «Hukuk fakulteti» [25] kody bilen öz aralarynda çagyran Capitol binasy bolmagy ähtimal.

Bolýan wakalar Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda giň ýaýran maglumat bulaşyklygyna sebäp boldy. Commercialhli täjirçilik uçuşlary ýatyryldy [26] we ABŞ-a uçar gonmagy gadagan edildi (içerki howa gatnawlaryndan başga). Amerikanyň Birleşen Ştatlaryna beýleki ýurtlardan gelýän uçarlar uçuş howa menzilllerine ýa-da Kanadanyň [27] we Meksikanyň howa menzilllerine ugradyldy. ABŞ-nyň esasy şäherlerinde Howa güýçleri we Milli gwardiýanyň söweş patrullary guraldy. Beýleki terrorçylykly hüjümleriň soňundan ýalňyşdygy barada habarlar gelip gowuşdy. [28] Mysal üçin, ABŞ-nyň Döwlet departamentiniň binasynyň golaýyndaky awtoulagda bomba partlamasy, Waşington söwda merkezindäki ýangyn, Waşingtonda Truman binasynyň partlamasy barada habar berildi. Mundan

başga-da, 1989-njy ýyldaky Delta Air Lines (Boeing 767) uçarynyň başga bir uçaryň ogurlanmagy barada habar berildi, bu hasabat hem ýalan bolup çykdy [29].

Gyssagly duýduryş ulgamy (EAS) ýokary duýduryş berildi, ýöne hiç haçan ulanylmady [30]. Taryhda ilkinji gezek Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda we Kanadada raýat uçarlary ýere gaçdy, polisiýa degişli ýa-da lukmançylyk uçuşlaryndan başga; munuň özi dünýädäki on münlerçe ýolagça täsir etdi [31].

Hökümetiň adatdan daşary ýagdaý operasiýalaryny goldamak, şeýle hem milli ýolbaşçylary ewakuasiýa etmek meýilnamalary ýerine ýetirildi. [31] Şeýle-de bolsa, 2002-nji ýylyň fewral aýyna çenli Kongres hökümetiň işiniň kesilmeýändigini ykrar etdi. [32]

• **Pidalar**

Terrorçylykly hüjümleriň pidasy 2977 adam (19 terrorçyny hem öz içine almaýar): 246 ýolagçy we uçar ekipa membersynyň agzasy, 2660 adam – Nýu-Yorkorkda, Bütindünýä Söwda Merkeziniň binalarynda we 125-nji ýerde, Pentagon binasynda [40]. Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň we beýleki 91 ştatyň raýatlary öldürildi [41].

WTC-iň demirgazyk diňiniň ýokarky gatynda oturan 1366 adamy öldürdi, olaryň köpüsi uçaryň minara bilen çaknyşmagynda, galanlary bolsa ýangyn we binanyň ýykylmagy sebäpli öldi [42]. Upperokarky gatdaky günorta diňde azyndan 600 adam öldi. Umuman alanyňda, 18 töweregi adam günorta diňdäki hit zonasyndan çykyp gaçmagy başardy. Minaralaryň ýokarky gatynda galanlaryň arasynda azyndan 200 adam aşak gaçdy we beýle ölümü ot bilen ölmegi makul bildi [43]. Olaryň ýykylmagyna köp sanly

şayat tomaşa etdi. Käbirleri dikuçarlar bilen ewakuasiýa edilmegine umyt edip, diňleriň üçegine çykmaga synanyşdylar, ýöne üçegiň gapylary ýapykdygy we ýangynyň tüsse we yssy dikuçarlary ulanyp bolmaýandygy sebäpli ewakuasiýa bolmady [44].

Yorkork ýangyn gullugyndan 341 sany ýangyn söndürijini we 2 sany saglygy goraýyş işgärini, 45 polisiýa işgärini [46] [47] we 8 sany tiz kömek işgärini [48] öldürdi.

Nýu-Yorkorkda 1600-den gowrak jeset tapyldy, galanlary (takmynan 1100 adam) tapylmady. Betbagtçylygyň bolan ýerinde “ölenleriň sanawyndan kimdir birine degişli bolup bilmejek 10,000 töweregi süňk we dokumanyň tapylandygy” habar berildi [50]. Süňkleriň bölekleri hatda 2006-njy ýylda, “Doýçe Bankyň” binasy ýykylmaga taýýarlanylanda-da tapyldy. Nýu-Yorkorkda öldürilenleriň ortaça ýaşy takmynan 40 ýaşady [51].

BBC habar gullugynyň habaryna görä, 2013-nji ýylyň aprel aýyna çenli WTC binalarynyň weýran bolmagynda ölen 2750 adamdan 1634 adam tapyldy we şahsyýeti anyklamak prosesi galyndylaryň DNK seljermesini dowam etdirýär. [52]

• Destok etmek

Iki gatly WTC diňiniň weýran edilmeginden başga-da, 7 sany Dünýä Söwda Merkezi, 6 Dünýä Söwda Merkezi, 5 Dünýä Söwda Merkezi, 4 Dünýä Söwda Merkezi, Marriott Dünýä Söwda Merkezi ýaly beýleki WTC binalary agyr zaýalandy ýa-da ýykylady. Myhmanhana we Keramatly Nikolaýyň grek prawoslaw kilisesi. [53] Azatlyk köçesiniň beýleki tarapyndaky “Doýçe Bank” binasy adam ýaşamaga ýaramly hasaplandy [54] we 2007-nji ýylyň mart aýynda başlanan we 2011-nji ýylyň fewral aýynda tamamlanan [55] [56] ýykylmagy buýruldy. Manhattan jemgyýetçilik kollejine degişli 30 Günbatar Brodweýdäki Fiterman zaly hem agyr zeper ýetdi we ýykylmak üçin niýetlenipdi. [57]

Westakyn köçäniň 90-sy we Weraison binasy ýaly golaýdaky beýleki binalara ep-esli zyýan ýetdi, ýöne täzedden guruldy. Bütindünýä Maliýe Merkeziniň 3-si, “Azatlyk” meýdany, “Millenium Hilton” binalaryna ortaça zeper ýetdi. [58] Diri

galan binalarda telewizor, aragatnaşyk we antenna enjamlary ýok edildi.

WTC-iň ýok edilmegi netijesinde 20-nji asyryň möhüm arhiwleri we bahasyna ýetip bolmajak sungat eserleri, şol sanda ispan sýurrealist Joan Mironyň gobelenleri, heýkeltaraşlar Awguste Rodin we Aleksandr Kalderiň eserleri, şeýle hem Aleksandr Kalderiň eserleri hemişelik ýitdi. Prezidentiň şahsy suratçysy Jon F. Kennediniň 40,000-den gowrak negatiw suraty [60]. Şeýle hem rus asylly amerikan suratkeşi Luiza Newelsonyň [61] uly formatdaky agaç heýkeli, Amerikaly estrada suratkeşleri Hunt Slonemiň we Roý Lihtenşteýniň monumental eserleri we beýleki köp sanly sungat eseri ýok edildi [63] [64].

Partlama we ýangyn sebäpli Pentagonyň bir ganatyna zeper ýetdi we binanyň bir bölegi ýykylady [65].

• **Halas bolanlar**

11-nji sentýabr komissiýasynyň netijelerine görä, hit zonasynyň aşagyndaky WTC diňlerinde takmynan 16,000 adam bardy. Olaryň köpüsi binalar ýykylmazdan ozal ewakuasiýa edilipdi [66].

• **Jogapkärçilik**

11-nji sentýabr hüjümleri barada habar berlişinden bäri köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde hüjümleriň arkasynda Osama bin Ladeniň bardygy barada köp gürrüň edilýär. [68] Hüjümlerden birnäçe sagat soň, FBI terrorçylykda güman edilýänleriň atlaryny (şeýle hem doglan senesi we ýaşaýan ýeri, bank hasaby belgileri we ş.m. ýaly beýleki maglumatlary) mälim etdi [69] [70]. Aeroportda gijikdirilen we Amerikan howa ýollarynyň 11-nji reýsine ýüklenmedik Muhammet Atanyň goş-golamlarynda 19 terroristiň şahsyýetini görkezýän resminamalar we bolup geçen wakalar barada möhüm maglumatlar bar. [71] Hüjümler günü Milli howpsuzlyk gullugy we Germaniýanyň aňtaw gullugy Osama bin Ladene gönükdirilen birnäçe habary saklady. [72] [73]

2002-nji ýylda ABŞ-nyň hökümeti we Kongresi, 2001-nji ýylyň

11-nji sentýabrynda ABŞ-a garşy terrorçylyk hüjümleri boýunça Milli komissiýa döretdi we 11-nji sentýabr komissiýasy diýlip hem atlandyrylýar. 2004-nji ýylyň 22-nji iýulynda komissiýa hasabatyny ýaýratdy, netijede terrorçylykly hüjümleriň «Al-Kaýdanyň» agzalary tarapyndan döredilendigi we amala aşyrylandygy aýdylýar. Hasabatda «11-nji sentýabrda gurnaýjylaryň bu operasiýany meýilleşdirmek we amala aşyrmak üçin 400,000-den 500,000 dollar aralygynda pul sarp edendigi aýdylýar, ýöne bu serişdeleriň gelip çykyşy näbelli» [42].

«Al-Kaýda» Sowet goşunlarynyň çäkli goşunynyň Owganystana girizilmeginden birnäçe wagt soň döredildi [75]. Goşun girizilenden gysga wagtyň içinde Osama bin Laden Owganystana gitdi we Amerikanyň hökümetiniň goldawy bilen [76], Maktab al-Kadamat (MAK) döretmek arkaly arap mujahidleriniň hereketlerini utgaşdyrmaga kömek etdi. Sowet goşunlary [75]. 1989-njy ýylda SSSR Owganystandan goşunlaryny çykaranda, IAC jihadyň «çalt reaksiýa güýji» bolan Al-Kaýda üýtgedilip guruldy. [77] Doktor Aýman al-Zawahiriniň täsiri astynda Osama has radikal yslamçy boldy. [78] 1996-njy ýylda bin Laden «Iki mukaddes ýeriň ýerlerini basyp alýan amerikalylara garşy söweş jarnamasy» [79] çap etdi. 1998-nji ýylda çykarylan ikinji bir fatwa yzarlaýjylary “hemme ýerde amerikalylary öldürmäge” çagyryýar [80]. Onda bin Laden Amerikany Ysraýyly goldamakda, şeýle hem Aýlag söweşinden soň Saud Arabystanynda Amerikan goşunlarynyň bolmagynda günäkärledi [81].

• Terrorçylar

Dört uçara on dokuz adam mündi: her biri Amerikan howa ýollarynyň 11-nji reýsinde, United Airlines 175-nji reýsinde we 77-nji Amerikan howa ýollarynda we dört sany United Airlines 93-nji reýsinde. Olardan 15-si Saud Arabystanynyň raýatlary, ikisi Birleşen Arap Emirliklerinden, biri Müsürden we beýlekisi Liwandan. [82] Terrorçylaryň arasynda alty sany esasy guramaçy (dördüsi uçarman) we toparyň on üç sany agzasy bardy. Terrorçylar janyndan geçen hüjümçiniň adaty portretine laýyk gelmeýärdi, sebäbi olar orta ýaşly, bilimli we durmuşy

berkdi.

Birnäçe adam dürli sebäplere görä 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabryndaky terrorçylyk hereketlerine gatnaşmadyk potensial terrorist hökmünde güman edilýärdi. Hususan-da, uly uçarlary dolandyrmak boýunça uçuş tälimini alýan Zakarias Moussaoui terrorçylyk hüjüminden dört hepde öň 2001-nji ýylyň 16-njy awgustynda immigrasiýa düzgünlerini bozandygy üçin tussag edildi. 2005-nji ýylyň mart aýynda Moussaoui Bin Ladeniň şahsy görkezmesi boýunça özüniň we Riçard Reidiň başinji uçary alyp gaçyp, Ak Tama ibermelidigini habar berdi. [84] 2006-njy ýylyň maý aýynda Moussaoui alty ömürlük azatlykdan mahrum edildi. Şeýle hem Ramzi Bunalşibiň hüjümlere gatnaşandygy çak edilýär, ýöne oňa Amerikan wizasy berilmedi [85]. Bu hüjümlere Saud Arabystanyň Muhammet al-Kahtani hem gatnaşandyr öýdülýärdi, ýöne 2001-nji ýylyň awgust aýynda ABŞ-a girmek gadagan edildi; soň Owganystanda tussag edilip, Guantanamodaky türmä iberildi. [86]

• **Osama bin Laden**

2001-nji ýylyň 27-nji sentýabrynda FBI 19 sany terroristiň suratlaryny ýaýratdy, olara raýatlygy, ýaşy we lakamlary we lakamlary barada maglumat berilýär. [87] 11-nji sentýabr hüjümleri boýunça FBI derňewi, agentligiň taryhynda iň ulusy bolup, PENTTBOM adyny göterýän bu operasiýa 7000-den gowrak işgäri gatnaşdy. [88] ABŞ-nyň hökümeti FBI-nyň [haçan?] Al-Kaýdanyň gatnaşygynyň subutnamalarynyň “aç-açan we inkär edip bolmajakdygyny” aýdanyndan soň, hüjümleriň jogapkärçiligini Osama bin Ladeniň “Al-Kaýdasy” üçin jogapkär diýip karar berdi. [89] Iňlis hökümeti hem şeýle netijä geldi [90].

Osama bin Ladeniň Amerika garşy jihad yglan etmegi, 1998-nji ýyldaky fatwasy we Amerikalylaryň janyna kast edilmegi baradaky beýleki çagyryşlar onuň şeýle terrorçylyk hereketini guramak üçin düýpli sebäpleriniň bardygyny subut etdi. [91] 2000-nji ýylda Merkezi aňtaw gullugynyň müdiri Jorj Tenet «1-nji halkara terrorçysy» Osama bin Ladeniň we gizlin söweşijiler toparyndan eşidilýän ABŞ we onuň ýaranlarynyň

bähbitlerine abanyan howplaryň hakykydygyny aýtdy. esas «[92]. Şeýle hem, «ABŞ-nyň howpsuzlyk çäreleri sebäpli Talybanyň howandarlygynda Owganystanda ýaşaýan bin Ladeniň mümkinçilikleriniň birneme çäklendirilendigini, emma terrorçylykly hüjümleri taýýarlamak we amala aşyrmak ukybynyň häzirki döwürde bolşy ýaly uludygyny hem belläp geçdi. ýyl öň. «...

Bin Laden ilkibaşda bu wakalara gatnaşandygyny inkär etdi, ýöne soňra muny tassyklady [93] [94]. 2001-nji ýylyň 16-njy sentýabrynda Katar teleýaýlymyň «Al Jazeera» telekanalyna edilen hüjümlerde bin Laden özüniň bigünädigini mälim etdi: «Özümiň şahsyýetler tarapyndan amala aşyrylan ýaly görüňän bu hereketi etmändigimi nygtaýaryn. höweslendiriş "[95]. Bu çykyş Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda we бүтін dünýäde ýaýlyma berildi.

2001-nji ýylyň 28-nji sentýabrynda Pakistanyň Ummat gazetine beren interwýusynda bin Laden özüniň bigünädigini ýene bir gezek yglan etdi.

2001-nji ýylyň noýabr aýynda Owganystandaky ABŞ güýçleri Jelalabadanyň weýran edilen öýünde Bin Ladeniň Haled Al-Harbi bilen gürleşýän wideosyny tapdy. Bu wideoda bin Laden hüjümler barada öňünden bilýändigini tassyklaýar. [97] Wideoýazgylar 2001-nji ýylyň 13-nji dekabryndan başlap giňden ýaýlyma berildi.

2001-nji ýylyň 27-nji dekabrynda bin Laden başga bir video ýaýratdy. Wideoýazgyda «Amerika garşy terrorçylyk öwgä mynasyp, sebäbi Amerikany halkymyzy öldürýän Ysraýyla berýän goldawyny bes etmäge mejbur etmek adalatsyzlyga jogap» -diýip, 11-nji sentýabr hüjümleri üçin jogapkärçiligini gysgaça aýtdy. 2004-nji ýylda ABŞ-da geçiriljek prezident saýlawlaryndan biraz öň, başga bir video habarynda Osama bin Laden «Al-Kaýdanyň» 2001-nji ýyldaky terrorçylykly hüjümleri guramak işine gatnaşandygyny aç-açan tassyklady we gönüden-göni gatnaşandygyny aýtdy. Şeýle hem, hüjümleriň «adalatsyzlygy kabul etmeýän erkin halkdygymyz we milletimiziň erkinligini yzyna almak isleýändigimiz üçin» edilendigini aýtdy. 2004-nji ýylyň 30-njy oktyabrynda Al Jazeera neşir edilen bu lentada

bin Laden 19 garakçynyň gönüden-göni jogapkärdigini aýdýar. [99] Şeýle hem, ol: «Men we baş serkerde Muhammet Atta, Allatagala oňa rehim etsin, Buş we administrasiýasy nämeleriň bolup geýändigini duýýança, ähli operasiýany 20 minutdan köp bolmaly däl diýip ylalaşdyk» -diýdi.]

• Halid Şeýh Muhammet

11-nji sentýabrda bolup geçen terrorçylykly hüjüm baradaky pikir, ony 1996-njy ýylda Osama bin Ladene ilkinji gezek hödürlän Halid Şeýh Muhammede degişlidir [100]. Bu döwürde bin Laden we al-Kaýda öz bazalaryny Sudandan Owganystana geçirmekçi bolýardy. [101] 1998-nji ýylyň ahyrynda ýa-da 1999-njy ýylyň başynda bin Laden Muhammet operasiýany has jikme-jikleşdirmäge razylyk berdi [101]. 1999-njy ýylyň ýazynda Muhammet, bin Laden we onuň ynamdar Muhammet Atefiň arasynda birnäçe duşuşyk geçirildi [101]. Bin Laden dildüwşük üçin umumy ýolbaşçylygy we maliýeleşdirmegi üpjün etdi [101] we ýerine ýetirijileri saýlamaga, şol sanda Muhammet Atanyň garakçylaryň göni ýolbaşçysy saýlanmagyna gatnaşdy. [102] Halid Şeýh Muhammet nyşana almak we terrorçylaryň hereketini guramak ýaly operatiw ýolbaşçylygy üpjün etdi. [101] bin Laden, Los Anjelesdäki Amerikan bankynyň binasy ýaly Muhammet tarapyndan saýlanan nyşanlary ret etdi [103].

«Al Jazeera» habarçysy bilen 2002-nji ýylda geçirilen söhbetdeşlikde Halid Şeýh Muhammet «Holy Thursday» operasiýasyna gatnaşandygyny tassyklady. [104] Muhammet 2003-nji ýylyň 1-nji martynda Pakistanda tussag edildi. [105] 2007-nji ýylyň mart aýynda geçirilen diňlenişikde “adwokatlar we adam hukuklaryny goraýjylar tarapyndan utandyryjy tribunal hökmünde giňden tankyt edildi” [106], Muhammet 11-nji sentýabrda guralan işe gatnaşandygyny ýene-de bir gezek tassyklady we “11-nji sentýabr operasiýasyna jogapkärdirin, Adan I ”[107].

• Motiwler

11-nji sentýabr hüjümleri, 1998-nji ýylda Osama bin Laden we

Aýman al-Zawahiri tarapyndan Jewsewreýlere we haçly ýörişlere garşy jihadda ygylan edilişi ýaly Al-Kaýdanyň umumy wezipesine laýyk gelýär. [108] Fatwa: «Amerikalylaryň, harbylaryň, raýatlaryň we olaryň ýaranlarynyň öldürilmegi, nirede bolsa-da, munuň üçin islendik pursatdan peýdalanmaly her bir dindar musulmanyň borjy» [80]. Munuň sebäpleri Amerikanyň Ysraýyly goldamak syýasaty, Yraga garşy agressiýa, şeýle hem Saud Arabystanynda Amerikan goşunlarynyň bolmagydy. Amerika sebiti «talamakda», totalitar reimesimleri goldamakda, arap ýurtlarynyň kanuny hökümdarlarynyň syýasatyna gözegçilik etmekde adamlara zulum etmekde aýyplandy. Şeýle hem, fatwa ABŞ-nyň sebitdäki harby bazalarynyň, esasanam «musulman ýurtlaryna howp salýan we duşmançylyk we bölünişik döredýän» yslamyň mukaddes topragynda «bolmagyna garşy çykdy. Amerikanyň Palestini basyp almagyny ýazgarmak islemeýänligi ret edildi. [109] Fetwada ABŞ-nyň harby güýçlerine we parahat ilata garşy zorlukly herekete çagyryýan yslam ýazgylary ulanylýar we «duşmanlar yslam ýurtlaryny ýok etse, jihad her kimiň mukaddes borjy» diýilýär.

«Al-Kaýdanyň» aýdan sözleri, 11-nji sentýabr hüjümlerini gurnamak üçin jogapkär guramanyňdygyna ynam döretdi. Bin Ladeniň wakalara gatnaşandygyny tassyklaýan 2004-nji ýyldaky wideo habarynda munuň sebäbini ABŞ-nyň günäsi diýip hasaplaýan 1982-nji ýyldaky Liwan söweşine salgylandy. Bin Laden bu wideoda «öz milletiniň erkinligini dikeltmek», «hakyky agressory jezalandyrmak» we ABŞ-a ykdysady zyýan bermek isleýändiglerini aýtdy. Üznüksiz nyşanyň «Amerikanyň dargamagyna sebäp boljak mukaddes söweş» bolandygy ygylan edildi [110]. Bin Laden: «Palestina ýaşasak, Amerikanyň howpsuzlykda ýaşamajakdygyna kasam edýäris. Bu, Amerikanyň Ysraýylyň bähbitlerini öz halkyndan ileri tutýandygyny görkezەر. Amerika Arap ýarym adasyndan çykyp, Ysraýyla goldaw bermegini bes edýänçä bu krizisden çykamaz «.

WTC-e düşen uçarlaryň başynda iki sany garakçy üçin hem şol bir sebäp boldy: Ralf Bodeniň özüni gowy tanaýan Muhammet Atta, ABŞ-nyň Ysraýyl syýasatyny goramagyndan iň gahary geldi. «Kimdir biri Atanyň näme üçin gülmeýändigini soranlarynda,»

Palestinde adamlar ölüp baryarka nädip gülüp bilersiňiz? "Diýip jogap berdi. [42] Ysraýylyň gahar üzümi [112]. 11-nji reýsde Atta bilen bolan garakçy Abdulaziz al-0mari öz wideosynda şeýle diýdi: "Meniň işim meni eşiden we görýänleriň hemmesine, şeýle hem ähli kapyrlara arapdan gitmelidigi baradaky habardyr. Masgaraçylyk ýarym adasy. Palestindäki ýewreýlere gorkaklara kömek bermegi bes ediň «[113].

• Beýleki pikirler

Al-Kaýdanyň sebäpleri syýasatçylar, alymlar, metbugat kommentatorlary we journalistsurnalistler ýaly dürli partiýalar tarapyndan ünsli seljerildi. Jorj W. Buş 2001-nji ýylda eden çykyşynda terrorçylaryň sebäbini ABŞ-nyň erkinligine we demokratiýasyna ýigrenç hökmünde düşündirdi. [114] Beýleki bir tarapdan, bu nukdaýnazary Merkezi aňtaw gullugynyň Owganystandaky öňki başlygy Maýkl Şeýer ýaly hünärmenler tankytлады we "Syýasatçylar ýalňyşýarlar. Yslam dünýäsinde eden işlerimiz sebäpli däl-de, ynanýanlygymyz sebäpli ýa-da ýaşayyş durmuşymyz sebäpli bize hüjüm edildi». 11-nji sentýabrda döredilen sebäpler boýunça gelen netijeleriň köpüsini beýleki bilermenler goldady. Mysal üçin, terrorçylyga garşy bilermen Riçard A. Klark Amerikanyň daşary syýasatynyň käbir ugurlaryny Al-Kaýdanyň Owganystandaky SSSR bilen çaknyşyk, Pars aýlagy sebitinde Amerikan goşunlarynyň ýerleşdirilmegi we Ysraýylyň güýçlenmegi ýaly sebäpler hökmünde görkezdi. SSSR bilen gapma-garşylygyň günorta tarapy [116]. Jeýson Bark ýaly beýlekiler sebäpleriň syýasy taraplaryna ünsi çekip: "[Bin Ladeniň] maksatlary esasan syýasydyr".

Geçirilen gözlegiň netijesine görä, 17 ýurtda 17 ýurtda bu meselede hiç hili ylalaşyk ýok. Umuman alanyňda, soralanlaryň 46% -i esasy jogapkärçiligi Al-Kaýdanyň, 15% -iniň ABŞ-nyň hökümetiniň, 7% -iniň Ysraýylyň we beýleki 7% -iniň günäkärleriniň jogapkärçiligini öz üstüne alýar. Beýleki tarapdan, gözleg maglumatlary sebitden sebite düýpgöter tapawutlanýar, mysal üçin Müsürde soraga gatnaşanlaryň 43% -i

Ysraýyly esasy günäkär diýip atlandyrdy we Amerikan hökümeti esasan Türkiýe, Palestina we Meksika ýaly sebitlerde günäkärlenýär.

• Reaksiýa

– Halkara

11-nji sentýabr wakalary giňden ýaýrady. Hujümler dünýäniň köpçülikleýin habar beriş serişdeleri we hökümetleri tarapyndan ýazgarylady we Fransiýanyň «Le Monde» gazetinde «Biziň hemmämiz amerikalylar» («Nous sommes tous America») ýazyp, Amerikalylara duýgudaşlyk baradaky umumy pikiri beýan etdi. Iň giňden ýaýran kadadan çykmalar palestinalylardy, olar Amerikadaky hujümlere begenýändiklerini aç-açan görkezdiler. [121] Journalistsurnalistler, şeýle hem, hytaýly talyplaryň gatnaşan hujümlerini goldaýan Pekinde geçirilen demonstrasiýalar barada habar berdiler. [122] Afghanistanakyn Gündogarda, şol sanda Owganystanda köp ýurtlaryň ýolbaşçylary bu hujümleri ýazgardylar. Yrakstal, «Amerikalý kawboýlaryň adamzada garşy eden jenaýatlarynyň miwesini alýandyklaryny» resmi taýdan yglan etdi.

11-nji sentýabrdaky terrorçylykly hujümden bir aý çemesi soň Amerikanyň Birleşen Şatlary Al-Kaýdanyň çäginde ýerleşýän Owganystandaky Talyban re regimeimini agdarmak maksady bilen halkara güýçleriniň koalisiýasyna ýygandy we ýolbaşçylyk etdi. [124] Päkistan häkimiýetleri koalisiýany harby howa meýdançalary bilen üpjün edip, Talybana garşy göreşde ABŞ-ny goldamak kararyna geldi. Mundan başga-da, Pakistanda «Al-Kaýdanyň» agzasy diýlip çak edilýän 600 töweregi adam tussag edildi we soňra ABŞ-a tabşyryldy.

Angliýa, Hindistan, Awstraliýa, Fransiýa, Germaniýa, Indoneziýa, Hytaý, Kanada, Russiýa, Päkistan, Iordaniýa, Mawritis, Uganda we Zimbabwe ýaly köp ýurt “terrorçylyga garşy” kanunçylyk üýtgetmelerini girizdi we bank hasaplaryny ýapdy. [127] Al-Kaýda bilen hyzmatdaşlykda güman edilýän kompaniýalar we şahsyýetler.

Italiýa, Malaýziýa, Indoneziýa we Filippinler ýaly köp ýurtdaky hukuk goraýjy we aňtaw gulluklary dünýädäki gozgalaňçylyga garşy göreşiň çäginde terrorçylykda güman edilýänleriň köpüsini tussag etdi. [128] [129] Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda bu hereketler, şol sanda Hukuklary goramak baradaky kanun taslamasy, hökümetiň gözegçiligindäki adaty çäklendirmeleriň köpüsiniň “Watançylyk kanuny” tarapyndan “aýrylandygyny” öňe sürdi. Amerikanyň raýat azatlyklarynyň goralmagynyň ejir çekendigi öňe sürüldi. [131] [132]

Amerikanyň Birleşen Ştatlary Kubanyň Guantanamo şäherinde «bikanun duşman söweşijileri» diýlip atlandyrylýanlar üçin tussaghanany döretdi. Şeýle tussag edilmegiň kanunylygy, şol sanda Europeanewropa Parlamenti [133], Amerikan döwletleri guramasy [134] we Amnesty International [135] tarapyndan sorag astyna alyndy.

• Amerikanyň jemgyýetçilik reaksiýasy

11-nji sentýabr hüjümleri Amerikan jemgyýetine uly täsir etdi. Amerikalylar adatdan daşary ýagdaý işgärlerine, esasanam ýangyn söndürijilere minnetdarlyk bildirdiler, olaryň arasynda ýokary töwekgelçilik we ýitgi çekdi. Köp polisiýa we gyssagly kömek gulluklary esasy işinden rugsat alyp, diri galanlary tapmak üçin Nýu-Yorkorka gitdiler. Hüjümlerden soňky hepdelerde ýurtda gan tabşyrýanlaryň sany köpeldi.

Hüjümlerden soň Eastakyn Gündogardan gelenlere we şuna meňzeş beýleki adamlara garşy jenaýat köpeldi. Adatça musulmanlar bilen baglanyşykly selle geýýän käbir sihlerem ejir çekdi. Metjitlere we beýleki ybadat ýerlerine kemsitmeler, hüjümler (hindi ybadathanasynyň ýakylmagyny goşmak bilen) we adamlara

edilen hüjümler, şol sanda bir adam öldürilendigi habar berildi; 15-nji sentýabrda bir musulman diýip ýalňyşan Syh Balbir Sodhi Singh agyr ýaralandy.

Hüjümlerden soň Prezident Buşuň tassyklama derejesi 86% -e çykdy. [139] 2001-nji ýylyň 20-nji sentýabrynda Prezident 11-nji sentýabr wakalary, soňraky halas ediş we dikeldiş işleri we Amerikan hökümetiniň ikitaraplaýyn niýetleri barada halka we Kongresiň bilelikdäki mejlisine ýüzlendi. Mundan başga-da, Nýu-Yorkorkda-da, milli derejede-de köpçüligiň ýokary öwgüsini gazanan Nýu-Yorkorkuň häkimi Rudy Giuliani möhüm rol oýnady. Ogaýo uniwersitetiniň Scripps gözleg merkezi tarapyndan geçirilen gözlegiň netijesine görä, Amerikalylaryň dörtten üç bölegi terrorçylykly hüjümiň önüni almak üçin hökümetiň käbir maglumatlarynyň bardygyna ynanýar, ýöne ony ulanmaýar [141].

• **Wakalaryň resmi wersiýasyny tankytlamak**

11-nji sentýabr wakalarynyň resmi wersiýasy halk arasynda dürli seslenme döretdi we Bütindünýä Söwda Merkeziniň beýik demirbeton binalarynyň otdan doly ýykylmagy wersiýasy bilen baglanyşykly köp tankytlara sezewar edildi. WTC diňleriniň çökmeginiň tebigatynyň uçar urmagy we ýangyn sebäpli bolup biläýjek zatlara laýyk gelýändigigi ýa-da ýokdugy sorag astyna alynýar, diňleriň çökmeginiň gözegçilik astynda ýykylmagyna meňzeýändigigi öňe sürülýär [142]. Şeýle hem resmi wersiýanyň WTC diňlerindäki partlamalar barada şaýatlaryň köp sanly habaryny äsgermezlik edýändigigi belleniildi. ABŞ-nyň hökümet işgärleriniň ýakyn wagtda boljak hüjümlerden habarlydygy we olaryň önüni almak üçin çäre görmeýändigigi öňe sürüldi. Şeýle hem hüjümleriň “Al-Kaýda” tarapyndan däl-de, eýsem Amerikanyň aňtaw gullugy tarapyndan meýillesdirilendigi we amala aşyrylandygy öňe sürüldi. [143] “Ekiz diňleriň” eýesi olary 2001-nji ýylyň 11-nji sentýabryna çenli birnäçe hepde ätiýaçlandyrdy we terrorçylykly hüjümlerden ätiýaçlandyrys aýratyn bölüm hökmünde ýazyldy [144].

• **«Eýranyň yzy»**

Eýranyň aňtaw gullugynyň işgäri we Eýranyň aňtaw gullugynyň iki işgäri Manhattan kazyýetine kasam edip, Eýran Yslam Respublikasynyň hökümetiniň 11-nji sentýabr hüjümlerini taýýarlamakda, durmuşa geçirmekde we gizlemekde gatnaşandygyny aýtdy. Olar hüjüm meýilnamasynyň işlenip düzülmegine gönüden-göni gatnaşmakdan başga-da, Eýranyň «uçarlary ogurlamak tälimine terrorçylara kömek berendigini» we 11-nji sentýabrdan soňky döwürde «Al-Kaýdanyň» ýüzlerçe söweşijisine maddy taýdan goldaw berendigini «aýtdylar.

• Amerikanyň hökümetiniň hereketi

– Halas ediş we dikeldiş işleri, ýaralananlara öwezini dolmak

Nýu-Yorkork şäher ýangyn bölümi 200 adamy (işgärleriniň ýarysyny) heläkçilige iberdi, şol döwürde nobatçy däl we meýletin gelen köp sanly ýangyn söndürijiniň bolmagy bilen dolduryldy.

Wakanyň bolan ýerine halas ediş bölümleri, şeýle hem köp sanly tiz kömek ulaglary iberildi [150]. Fireangyn söndüriji dikuçarlar ilkinjileriň hatarynda ýanýan binalaryň ýagdaýy barada habar berdiler [149]. Şeýle-de bolsa, Fireangyn söndüriş gullugynyň ýolbaşçylary polisiýa bölümi bilen, şeýle hem 9-1-1 hyzmaty bilen işleşmekde kynçylyk çekdi [150]. Şeýle hem ýangyn söndürijiler WTC radio gaýtalaýjylarynyň işlemeýändigini sebäpli minaradaky ýangyn söndürijilere ewakuasiýa buýrugyny habar bermekde kynçylyk çekdiler.

Hüjümlerden birnäçe sagat soň diri galanlary tapmak we halas etmek üçin giň gerimli operasiýa başlandy. Galyndylardan diňe az sanly ýaraly tapyldy we bir hepdeden soň diri galanlaryň tapylmajakdygy belli boldy. Diri galanlary halas etmek we harabalyklary arassalamak gaty köp wagt aldy, diňe ýangyny söndürmek üçin birnäçe hepde gerek boldy. Harabalygyň ýakylmagy we ýanmagy, ýangyn doly söndürilmänkä 99 gün dowam etdi. Territoryerleri arassalamak diňe 2002-nji ýylyň mart aýyna çenli tamamlandy. Specialörite toparlar WTC diňleriniň duran ýerinde harabalyklary söküp barýarka syýahatçylaryň tomaşa edip biljek wagtlaýyn agaç platformalary guruldy. 2002-

nji ýylyň 30-njy maýynda bu platformalar aýryldy.

Heläk bolanlara we ölenleriň maşgalalaryna maddy kömegi bermek üçin köp fond döredildi. 2003-nji ýylyň 11-nji sentýabrynda arzalary tabşyrmagyň soňky möhletinden öň pida bolanlaryň maşgalalaryndan 2833 arza gelip gowuşdy.

• **Terrorçylyga garşy söweş**

Hüjümden dessine Buşuň administrasiýasy Terrorçylyga garşy söweşiň başlanandygyny habar berdi, maksady Ben Ladeni we beýleki Al-Kaýdanyň liderlerini Amerikanyň adalatyna sezewar etmek we beýleki terrorçylyk guramalarynyň işlerine garşy durmakdy. Bu maksatlara terrorçylary saklaýan döwletlere garşy ykdysady we harby sanksiýalaryň, şeýle hem aňtaw we global gözegçiligiň düýpgöter ýokarlanmagy arkaly ýetip bolar diýlip çaklanylýar. Hüjümlerden dessine ABŞ-nyň hökümet işgärleri [152]. «Terrorçylyga garşy söweş» (we olaryň iň ulusy terrorçylygyň özi bilen baglanyşykly) ikinji uly operasiýa, Talyban hökümetiniň Owganystandaky Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň ýolbaşçylygyndaky halkara bileleşigi tarapyndan agdarylmagy boldy. Amerikanyň Birleşen Ştatlary 11-nji sentýabrdan soň terrorçylyga garşy operasiýalaryň güýjüni artdyran ýeke-täk ýurt däldi, şeýle ýurtlar Filippinler we Indoneziýa bolup, radikal musulman guramalary bilen içerki problemalary bar.

11-nji sentýabr hüjümlerinden soň, NATO şertnamasynyň 5-nji maddasy taryhda ilkinji gezek ulanyldy.

• **Howpsuzlyk çäresi**

2002-nji ýylda Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň İçerki Howpsuzlyk Ministrliginiň döredilmegini yglan edýän Watan howpsuzlygy kanuny kabul edildi, bu bolsa häzirki zaman taryhynda Amerikan hökümetiniň iň uly üýtgedip gurulmagydyr. Kongres, şeýle hem terrorçylygy we beýleki jenaýatlary ýüze çykarmak we olaryň önüni almak üçin ABŞ-nyň PATRIOT kanunyny tassyklady. Raýat azatlyklary toparlary, hukuk goraýjy edaralaryň raýatlaryň şahsy durmuşyna zyýan ýetirmegine ýol

açýandygyny we polisiýa we aňtaw gullugynyň kazyýet gözegçiligini aýyrýandygyny aýdyp, “Watançylyk” kanunyny giňden tankytlady. Şeýle hem Buşuň administrasiýasy 11-nji sentýabr wakalaryny Milli Howpsuzlyk Gullugy tarapyndan «telefon arkaly gepleşikleri diňlemek we kazyýetiň karary bolmazdan Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň we beýleki ýurtlaryň ýaşaýjylarynyň arasynda elektron hat alyşmak» üçin gizlin operasiýa başlamak üçin esas hökmünde ulandy.

11-nji sentýabr wakasyndan soň, takmynan 80,000 arap we beýleki musulman immigrantlar barmak yzy bilen 1940-njy ýyldaky Daşary ýurtlulary hasaba alyş kanunyna laýyklykda hasaba alyndy. 8000 töweregi arap we musulman bilen söhbetdeşlik geçirildi we takmynan 5000 daşary ýurtly tussag edildi. [157]

[• Derňewler

– 9/11 topary

Nýu-Jersiniň gubernatorynyň öňki gubernatory Tomas Kin we ABŞ-nyň Döwlet departamentiniň geňeşçisi Filip Zelikowyň ýolbaşçylygyndaky «Amerikanyň Birleşen Ştatlaryna terrorçylyk hüjümleri baradaky milli komissiýa» (9/11 komissiýasy ýa-da Kean-Zelikow komissiýasy) döredildi. 2002-nji ýylyň ahyrynda 11-nji sentýabrda bolup geçen terrorçylykly hüjümler, şol sanda terrorçylykly hüjümleri taýýarlamak we görülyän çäreler barada doly we jikme-jik hasabat taýýarlamak üçin. 2004-nji ýylyň 22-nji iýulynda 11-nji sentýabr komissiýasy [11] 11-nji sentýabr komissiýasynyň hasabatyny berdi [158]. Komissiýanyň özi-de, hasabaty hem giň tankytlara öwrüldi.

Bu hasabatyň 28 sahypalyk bölegi ABŞ-nyň prezidenti Jorj W. Buş tarapyndan klassifikasiýa edildi. Terrorçylykly hüjümleriň pidalarynyň aklawçylary Saud Arabystanyna garşy kazyýet işi açyp, ABŞ-nyň prezidenti Barak Obamany hasabatyň bu bölegini açmazlyga çagyrdy. Hasabatyň bu gizlin bölegini okan adamlar mazmunyny dürli görnüşde suratlandyryrlar:

1. Demirgazyk Karolinadan respublikan kongresmen Walter Jones

munuň Jorj W. Buşuň administrasiýasy bilen Saud Arabystanynyň arasyndaky gatnaşyklara degişlidigini öňe sürdi.

2. Massaçusets şatyndan demokrat Stiwen Linç, bu hüjümlere Saud Arabystanynda käbir şahslaryň we ýuridik şahslaryň gatnaşandygy baradaky aýyplamalaryň bardygyny öňe sürýär.

3. Filip Zelikow, Saud Arabystanynyň hökümetiniň terrorçylyk hüjümlerine gatnaşandygyny görkezýän hiç hili ynandyryjy subutnamanyň ýokdugyny, ýöne çap edilmedik ýagdaýynda ABŞ bilen Saud Arabystanynyň arasyndaky gatnaşyklara ep-esli zyýan ýetirýän esassyz hüjümleriň bardygyny aýtdy.

Mundan başga-da, Tomas Kin bu 28 sahypadan başga-da Jorj W. Buş, Bill Klinton we Dik Çeni bilen gepleşikleri öz içine alýan materiallaryň köpüsiniň hem toparlara bölünýändigini öňe sürýär [159].

• WTC diňleriniň weýran bolandygyny derňemek

WTC diňleriniň ýok edilmegi barada federal derňew ABŞ-nyň Milli standartlar we tehnologiýa instituty (NIST) tarapyndan geçirildi. 2006-njy ýylyň 6-njy aprelinde tamamlanan bu derňewiň maksady binanyň gurluşyny, ulanylan materiallary we WTC-ni ýok etmek bilen baglanyşykly beýleki tehniki maglumatlary derňemekdi. Derňew aşakdaky maksatlara ýetmek üçin niýetlenipdi:

- Binalaryň dizaýnyny, gurluşygyny, hyzmatyny we ulanylyşyny gowulandyrmak;
- Resmiler üçin gurallary we düzgünleri kämilleşdirmek;
- Fireangyn howpsuzlygyny ýokarlandyrmak;
- Jemgyýetiň howpsuzlygyny ýokarlandyrmak.

Bu derňewiň hasabatynda, WTC diňleriniň esasy polat goldaw desgalarynyň ýangyndan goramagynyň, uçarlaryň binalara urmagynyň ilkinji täsiri bilen ýok edilendigi we bu bolmadyk bolsa, diňleriň aman galyp biljekdigi barada netije çykarylýar. Esangynlar pollary goldaýan desgalary gowşatdy, pollaryň çişmegine we egilmegine sebäp boldy. Dykylan pollar, içki süýrülen daşky sütünlere köp stres edýär. Esasy direk

sütünleri ot bilen zaýalanandygy sebäpli, бүкүlen daşky sütünler binanyň weýran bolmagyna sebäp bolup bilmedi. Mundan başga-da, hasabatda diňleriň basgançaklarynyň täsir meýdanyndan adamlary ewakuasiýa etmek üçin ýeterlik derejede berkidilmändigi öňe sürüldi. NIST, WTC 7 binasynyň ýykylmagy baradaky soňky hasabatyny aýratyn çap ediljekdigini mälim etdi [160] [161]. Hasabatyny netijeleri Purdue uniwersiteti tarapyndan tassyklandy.

Gowulaşdyrmak üçin ýer tapylanda, derňewiň başlygy Gen Korli diňleriň umumy dizaýn edilendigini we gurlandygyny aýtdy.

Korli: «Biziň hasabatymyz diňleriň geň galdyryjy derejede gowy gurlandygyny görkezýär, terrorçylyk uçarlary diňleri ýykmany, ýangynda boldy. Minaralaryň goldaýan sütünleriň üçden iki bölegi zaýalansa-da çydap biljekdigi subut edildi».

Şeýle-de bolsa, diňleriň täzeden gurulmagy bilen esasy desgalaryň çydamly goragyna we basgançaklaryň berkidilmegine goşmaça gowulaşmalar degişlidir.

• İçerki Merkezi aňtaw gullugy

Merkezi aňtaw gullugynyň Baş inspektory, Merkezi aňtaw gullugynyň 11-nji sentýabr wakalary bilen baglanyşykly işine içerki syn berdi. Netijede, Merkezi aňtaw gullugynyň ýolbaşçylaryny terrorçylyga garşy mümkin bolan ähli zady etmedik, şol sanda garakçylaryň ikisi Nawaf al-Hazmi we Halid al-Mihdar Amerikanyň Birleşen Ştatlaryna girip barýarka tussag edilmedi we maglumat berk tankyt edildi. olar hakda FBI-e berilmedi.

Demokratik we Respublikan senatorlar Merkezi aňtaw gullugyna içerki derňew barada açyk hasabat bermäge borçly kanun taslamasyny hödürlediler. Kanunyň awtorlarynyň biri senator Ron Weiden: “Amerikalylaryň 11-nji sentýabrda bolup geçen aýylganç aýlarda Merkezi aňtaw gullugynyň näme edýändigini bilmek hukugy bar. ... Bu kanun kabul edilýänçä, durmuşa geçirerin ». İçerki Merkezi aňtaw gullugynyň içerki derňewi 11-nji sentýabrdan ozal we soň belli işgärleriň jogapkärçiligini we işini derňedi we derňew 2005-nji ýylda

tamamlandy, ýöne jikme-jiklikler hiç haçan köpçülige hödürülenmedi. [165]

• Effektler

– Ykdysady

Bu hüjümler Amerikanyň we dünýä bazarlaryna ep-esli ykdysady täsir etdi we Merkezi Manhattan welaýatynyň aşaky maliýe etrabynda aragatnaşyk enjamlarynyň kesilmegi sebäpli Federal ätiýaçlyk banky banklar bilen aragatnaşygy wagtlaýyn kesdi. Pul üpjünçiligine seslenme we gözegçilik, şol sanda banklaryň dessine likwidligi birnäçe sagadyň dowamynda dikeldildi. Nýu-Yorkork bir Stockasy (NYSE), Amerikan bir Stockasy we NASDAQ 11-nji sentýabrda açylmady we 17-nji sentýabrda ýapyk galdy. NYSE desgalaryna we maglumat merkezlerine täsir edilmedi, ýöne alyş-çalyş agzalary, müşderiler we beýleki alyş-çalyşlar Bütindünýä Söwda Merkeziniň golaýyndaky telefon bir exchangeasynyň ýok edilmegi sebäpli onuň bilen aragatnaşygyny ýitirdi. 1929-njy ýylda bolup geçen Uly Depressiýadan bäri iň uzak hereketsizlikden soň, 17-nji sentýabrda açylanda, Dow Jones indeksi («DJIA») bir günün içinde iň uly pese gaçmagy bilen 684 bal ýa-da 7.1% 8920-e düşdi. .. Hepdäniň ahryna çenli DJIA 1369,7 bal (14,3%) aşaklady, bu hepdede rekord derejedäki iň uly pese gaçma. ABŞ-nyň aksiýalary bir hepdede 1,2 trillion dollar ýitirdi. 2007-nji ýyldan başlap, Wall Street we Broad Street NYSE binasynyň töwereginde bölekleyin örtülendir we binanyň üstünden fiziki hüjümleriň önüni alar. Hüjümden soň Amerikanyň üçünji uly işewür etraby (Merkezi Manhattandan we Çikago şäheriniň merkezinden soň) aşaky Manhattanyň ykdysadyýeti weýran boldy. Aşaky Manhattanyň ofis meýdanynyň 30% -i (2,7 million m²) zaýalandy ýa-da ýok edildi. Bütindünýä söwda merkezine ýanaşyk ýerleşýän 41 gatly “Doýçe Bank” binasy soňundan ýapyldy we işe ýa-da adam ýaşamaga ýaramly hasaplanylýandygy sebäpli ýykyldy. Aşaky Manhattanda ýerleşýän binalaryň köpüsi elektrik, telefon we gaz üpjünçiliginden kesildi. Aşaky Manhattan we Soho sebitlerine girmek üçin howpsuzlyk barlaglaryndan geçmeli boldy.

Destroyedok edilen ofis ýerleriniň köpüsi ýokary synpdan (A synpy). 2001-nji ýyla çenli başlanan Aşaky Manhattandan Midtaun we Nýu-Jersi ştatyna iş ýerlerini geçirmek prosesi ep-esli çaltlaşdy. İş orunlarynyň azalmagy okrugyň salgyt bazasyna agyr zarba boldy [166]. 11-nji sentýabr hüjümleriniň ykdysady täsirini öwrenmek, Manhattanyň ofis bazaryna ýetirilen zyýanyň garaşylýandan has pesdigini, esasanam maliýe hyzmatlary pudagynda işleýän işgärleriň isleginiň ýokarydygyny görkezdi.

Completelyhli weýran edilen binalaryň ýerleşýän ýerinde biri dikeldildi; 2006-njy ýylda 7 WTC täze bina binasynyň gurluşygy tamamlandy. 2014-nji ýylyň noýabr aýynda ABŞ-nyň iň beýik binasyna we dünýäniň iň beýik binalaryna öwrülen WTC diňleriniň ýerinde 541 metrlik Erkinlik diňi açyldy.

Hüjümlerden soň Demirgazyk Amerikanyň howa giňişligi birnäçe günläp ýapyldy we açylandan soň täjirçilik howa gatnawynda ep-esli azalma boldy. Bu hüjümler, ýolagçy gatnawynyň takmynan 20% azalmagyna sebäp boldy, bu bolsa Amerikanyň howa syýahatçylyk pudagynda çynlakaý problemalara sebäp boldy [169].

• **Daşky gurşawyň netijeleri, saglyga zyýan**

WTC diňleriniň çökmegi netijesinde müňlerçe tonna zäherli galyndylarda azyndan iki ýarym müň dürli komponent bar [170]: 50% – gurluşyk galyndylary we süýümlü däl materiallar, 40% – aýna we süýümlü materiallar, 9.2% – sellýuloza, 0,8% asbestdir [171], şeýle hem gurşun we simap. Mundan başga-da, birnäçe aýlap dowam eden ýangyn sebäpli atmosfera aşa köp mukdarda dioksin we polisiklik aromatiki uglewodorodlar (PAH) goýberildi [172]. Daşky gurşawa goýberilen materiallaryň käbiri kanserogenlerdir (kristal kremniniň dioksidi, gurşun, kadmiý, PAH) böwrek, ýürek, bagyr ýa-da merkezi nerw ulgamynyň kesellerine sebäp bolup biler.

Bu halas edijileriň we dikeldiş işgärleriniň arasynda keseliň köpelmegine sebäp boldy, köpüsi gurluşyk galyndylaryndan çykýan zäherli tüsselere gönüden-göni sezewar boldy. Mysal

üçin, Nýu-Yorkork şäher polisiýa işgäri Frank Makri öýken rakyndan 2007-nji ýylyň sentýabr aýynda aradan çykdy; maşgalasy munuň betbagtçylyk bolan ýerde köp sagatlap işlemeginiň netijesidigini öňe sürýär; maşgalanyň ýeňillikler baradaky haýyşy häkimiýetler tarapyndan kanagatlandyrylmady [174]. Mundan başga-da, aşaky Manhattanda we Çinatownyň töwereginde goňşy ýaşaýjylarda, okuwçylarda we ofis işgärlerinde saglyk problemalary ýüze çykdy.

2007-nji ýyldan başlap, wakalardan birnäçe aý soň öýken ýetmezçiliginden ölen Felikýa Dun-Jones hüjümleriň pidasy diýlip ykrar edildi. Memorialadygärlikdäki beýleki pidalaryň atlarynyň arasynda onuň ady ölmez. Polisiýa derňewçisi Jeýms Zadroganyň 2006-njy ýylda aradan çykmagy lukmançylyk barlagçysy tarapyndan heläkçiligiň bolan ýerindäki işine [176] gönüden-göni baglydy, ýöne bu pikir beýleki lukmanlar tarapyndan jedel edilýär.

• Emoratlama wakalary we ýadygärlikler

Hüjümlerden soňky günlerde köp ýatlama çäreleri we ýadygärlik çäreleri geçirildi, şol sanda 12-nji we 14-nji sentýabrda Nýu-Yorkorkda [177] ýatlama çäreleri we 14-nji sentýabrda Waşington şäherinde [178] şem ýörişi. Kanadanyň Ottawa şäherindäki Mejlis depesinde [179] yüz müňden gowrak adam gatnaşdy we бүтін Europeewropada “bir minutlyk dymyşlyk” yglan edildi [180]. 13-nji sentýabrda Beýik Britaniýada Bakingem köşgünde garawulyň çalyşmagy «bir minutlyk dymyşlyk» bilen Amerikanyň milli gimniniň ýerine ýetirilmegi bilen kesildi.

Üç minaranyň hemmesinde wagtlaýyn ýadygärlikler çalt guruldy we häzirki wagtda hemişelik ýadygärlikler gurulýar. Ilkinji ýadygärlikleriň biri, iki sany dik ýagtylyk sütünini asmana gönükdirýän proyektorlar toparyndan ybarat “Tribute of Light” ýadygärligi boldy [181]. Bütindünýä Söwda Merkeziniň ýerinde muzeý döretmek meýilnamalary esasan pida bolanlaryň köpüsiniň maşgala agzalarynyň tankytlary sebäpli durmuşa geçirilmedi.

2014-nji ýyla çenli, 11-nji sentýabrdaky Milli ýadygärlik we muzeýde diňleri doly şekillendirýän iki çüwdürim toplumyny,

şeýle hem galan galyndylary we beýleki göçme materiallary öz içine alýan muzeýde gurluşyk tamamlandy. Mysal üçin, muzeýde galyndylar bilen örtülen FDNY ýangyn söndüriji awtoulag görkezilýär. Muzeý suw çüwdürimleriniň aşagyndaky ýerasty otagda ýerleşýär.

Pentagon binasynyň golaýyndaky ýadygärlik binanyň garşysynda 184 oturgyçly seýilgäh görnüşinde gurulýar [183]. 2001-2002-nji ýyllarda Pentagonyň durky täzelenende, 77-nji reýsiň heläk bolan ýerinde kiçijik içki ybadathana guruldy. [184] Wagtlaýyn ýadygärlik Şankswiliň golaýyndaky 93-nji reýsiň heläkçilige uçran ýerinden 450 metr uzaklykda ýerleşýär.

Heläk bolanlaryň garyndaşlaryna serişdeleri toplamak üçin köpçülikleýin çykyşlar we konsertler geçirildi. Mundan başgada, 2001-nji ýylda Nýu-York Raul Wallenberg baýragyna mynasyp boldy, “dereksiz ýitenleri gözleýän, ýaralananlary bejerýän, pida bolanlaryň maşgalalaryna we dostlaryna ideg eden, arassalananlara goldaw we goldaw berdi.

2002-nji ýyldan başlap, ABŞ Kongresiniň karary bilen 11-nji sentýabr ABŞ-da «Watançylyk günü» hökmünde belleniýär we 2009-njy ýyldan başlap, Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň Baş Kanunynyň 111-13-nji Kanunynyň tassyklanmagy bilen bu sene hem belleniýär. “Milli hyzmat we ýatlama günü” hökmünde bellendi. 11-nji sentýabr wakalary JS Foeriň “Eerily Loud” we “Extremely Close” romanynyň we onuň ekran görnüşiniň esasyňy düzdi.

Google – dan terjume eden @Ependi. Publisistika